

Jubileum

„Régen találkoztunk”

Rapcsányi László vendégségben Molnár József irodalomtörténésznel

Bizonny, jó tíz esztendeje, hogy legutóbb találkoztam Molnár József tanár úrral. Abban az időben sokat barangoltunk együtt. Rádióműsört készítettem Szabolcs-Szatmár megyében, és bármilyen részletkérdésről volt szó, legyen az Haynau ottani birtoka, Luby Margit néprajzi gyűjteménye, vagy Csengernek és Szabolcs-Szatmárnak, kedvenc pátriádnak históriája, mindenben rendelkezésre álltál. Akkor tiszteltél meg, hogy barátoddá fogadtál. Most, egy kis idővel 80. születésnapod után rájöttem, hogy bár sok mindent tudok rólad, de indulásodról, érdeklődési körödről mégis nagyon keveset.

Nehéz erről beszélni. Mélyen van, hosszú nyolc évtized távlatából kell visszaemlékezni... Csenger, hajdani város, a szülőföld. Apai, anyai ágon mindkét család évszázadok óta ott élt, ott lakott. Ez a hagyomány élt a családban, ez élt a 11 született gyermekben, az életben maradt 6 felnőttben, a nagyszülőknben. Ez élt a szomszédban, Bihari Anica néiben, aki 103 évet élt, és még valamikor Riskó Ignác látogatásakor látta Petőfi Sándort Csengerben. Ezek a mélységek, a szülőföld szeretete, s az iskola, Kiss Árpád tanító úr és Katona Máté tanító úr, aki megtanított írni és olvasni, és aztán az a nagy Pallas lexikon, amely Kiss Árpád tanító úr könyvtárában volt, amelyikért, mikor neki szüksége volt rá, mindig engem küldött be, hogy hozzam ki azt vagy ezt a kötetet. Itt kezdődött ez az érdeklődés: hogy is volt régen? Mert hallatlanul kíváncsi gyerek voltam. Ez a kíváncsiság hallatlanul felizgatta az érdeklődésemet. Amikor a 6 elemi elvégeztem, már javában dúlt a világháború. Legidősebb testvérem tüzér volt Eperjesen. Anyám azt akarta, hogy egy gyermeke valahogy tanuljon. Apám nem szerette, hogy valaki is kivonuljon a családból, de anyám mégis addig meggyőzte, és engem beírtak a szatmári református gimnáziumba. 12 éves koromban kerültem a gimnáziumba, s így 20 éves lettem, mire leérettségiztem. Viharos időszak volt. 3 évig jártam Szatmáron, aztán magántanuló lettem, Kisvárdán vizsgáztam. Ott az a szerencsétlenség történt velem, hogy — 1919 után voltunk — és volt egy olyan rendelkezés, hogy parasztyerekeket lehetőleg nem kell túlságosan a gimnázium felé irányítani. Bizonyítványomba beírta a kisvárdai gimnázium igazgatósága: „a negyedik osztályt elvégezte, felsőbb osztályba nem léphet”. A csengeri református pap, Pócor Elemér addig járt Debrecenbe, Karai Sándor igazgató úrhoz, míg ő felvett magántanulónak. Így kerültem vissza a gimnáziumba, majd 6—7—8-ba Nyíregyházán jártam. Ott is érettségiztem, így Szabolcs meg Szatmár megye összefonódott emlékekkel, élményekkel, amelyek azóta sem hagytak el, sőt rákényszerítettek arra, hogy foglalkozzam ennek a tájnak, főleg Csengernek múltjával, történetével. Meg mindennel, hiszen az irodalom érdekelt. Debrecenbe kerültem az egyetemre, magyar és francia szakon tanári oklevelet szereztem.

Tíz esztendővel ezelőtt Csenger nagyközség tanácsa 70. — akkori — születésnapodon egy néprajzi és helytörténeti antológiát szerkesztett a Te tiszteletedre. Ha

csak végigolvasom a tartalomjegyzékből a kötetben szereplő írásokat, amelyek Molnár József barátait jelzik, milyen nagy az a vetés, amelyik körülöttem felnőtt. Dankó Imre, Balogh István, Benda Kálmán, Varga Balázs, Molnár Mátyás, Margócsy József, Újvári Zoltán, Farkas József, Esze Tamás, nem sorolom végig. Talán ezért is írja a nagyközségi tanács elnöke a kötet elején: mindez biztatás arra, hogy Molnár József tanítása nem vész kárba, munkájának lesz folytatása. De távolabbra is tekintettél. Mindig büszkén néztem Jókai összes művének kritikai kiadását, amelyben néhány kötetet Te is szerkesztettél. A jegyzetek tömege, amely a kritikai kiadást használhatóvá teszi, hosszú-hosszú esztendőknél apró bogarászó munkáját jelentette. Kettőt tettem ide könyvtáradból, a Barátfalvi lévitát és az Egetverő asszonyszív Jókai-regényeket.

Lektora voltam e nagy sorozatnak, amelyik 150 kötetre volt tervezve. Eddig 93 kötet jelent meg. A Barátfalvi lévita egyrészt azért volt nekem fontos és kedves, mert Jókai a szabadságharc után regényben formálta meg a tardonai bújdosásának az emlékeit, és hozzáfűzte a már egy azelőtt megjelent, az „Elátkozott család” le származottjának a továbbéléséhez. Másrészt pedig Jókaiért volt fontos, mert ez a történeti regény Jókai lírai történeti regénye. Tudniillik csak látszólag játszódik a 17. század végén, a 18. században, éppen a kuruc háborúk idején. Valójában a regénybeli házaspárt ért sérelem: Jókai sérelme. Második házassága után rengeteg támadásban volt része. Olyan méltatlan cikkek jelentek meg itthon és külföldön, amelyek Jókait nagyon sértették. Családjának egyik ága teljesen szakított vele, és Jókai ezt a fájdalomát írta bele ebbe a regénybe. Sokat beszélünk erről annak idején Feszty Masával, aki teljesen tisztában volt mindazzal a sérelemmel, ami Jókait érte. Ótöle is nagyon sok olyan élmény és emlék született és jött hozzám, amelyek birtokában bátorsággal mertem elvállalni a kritikai kiadást. Hogy sikerült? Az eddig megjelent bírálatok elég jónak tartják, de valójában a Jókai kritikai kiadás igazi bírálóinak a véleménye után lehet majd megállapítani. Ez a kritikai kiadás nagyszerű vállalkozás. Egy új Jókait mutat meg nekünk. Azt a Jókait, amelyet Mikszáth halhatatlanná tett, azt valójában műveiben, részleteiben nem ismerjük. A kritikai kiadás figyelembe vette Jókai följegyzéseit, noteszeit, amelyekkel én egyetemi hallgató korom óta foglalkozom. Bedolgozva a keletkezés körülményeibe, a témaválasztásba, és abba a hallatlan kultúrába, amelyik Európát, de ugyanakkor Magyarországot is tovább adja a mai olvasó ifjú nemzedékeknek.

A rádió Neked köszönheti, hogy alkalmam volt elkészíteni az egyetlen rádióműsört Luby Margittal, a híres néprajzkutatóval. „Bába lelte babona”, ez volt a címe a rádiós beszélgetésnek, amelyben Margit néni igyekezett feleleveníteni a hajdani, a II. világháború előtti „Magyarország felfedezése” című sorozatban megjelent munkáinak hangulatát, egyáltalán, a korai néprajzi gyűjtést. Meghitt barátság fűzött hozzá.

Csodálatos volt ez a barátság. Húsz év korkülönbség volt közlünk. De olyan volt, mintha a testvérem, vagy az anyám lett volna. Minden héten meglátogattam, olykor többször is. Ő várta is ezt a látogatást. Hiszen a család közismert volt Szatmárban. Szoros kapcsolat fűzte a csengeri Szuhányiakhoz, és én egyetemi hallgató korom után igen hamar ráeszméltem arra a könyvre, amelyet ő először Szatmár megye támogatásával adott ki: „A parasztélet rendje”. Ez volt az a nagy bátorítás, meg a Gyórfy Istváné, hogy én is a paraszti élettel, ha nem is a rendjével, de a paraszti élet törvényeivel, a parasztélet helyszínével, a szülőfaluval, a történelemmel foglalkozzam. Luby Margittal mi úgy jártunk Szatmár községeiben, a szatmári ember gondolatai rejtekeiben, mint ahogy a testvérek vagy ismerősök között az em-

ber bizalmasan mindent elmond egymásnak. Csodálatos volt ez a kapcsolat, haláláig tartott. És ő utolsó pillanatokig szellemi frissességben volt. Óriási mennyiségű anyagot gyűjtött össze. Nem ismerik ma sem azt a gazdagságot, amelyik részben kéziratban készen van az Akadémia kézirtatárában, részben hagyatékának az eredményeképpen a mátészalkai Szatmár Múzeumban Farkas József felügyelete alatt van. De most éppen, mivel születésének ebben az évben novemberben lesz a 100. évfordulója, méltóan kell róla emlékezni. Hiszen ő azonos Szatmár megyével, s úgy szeretne mindenki, hogy rögtön felolvadva, valóságosan a legmélyebb élményeit is tudomására hozta.

Olyan vagy, kedves Molnár József, mint egy egyszemélyes kutatóintézet. Irodalomtörténet, népnyelv, nyelvtörténet, művészettörténet, néprajz, minden-minden egy-másba kapcsolódva jelenik meg kutatásaid során. Manapság azt mondanák, hogy ez a komplex tudomány. Engem még az lepett meg, amikor Haynau ügyében jártunk, hogy mennyire kedveled a barangolást, a meséket, a fáradtságot. Ott a szemünk előtt, a fülünk hallatára bukkant fel az adatközlők emlékezetéből a félelem, az izgalom a Haynau-mitosszal kapcsolatban, hiszen ott volt Haynau birtoka.

Haynau az a történelmi személy, akit a magyar nép megőrzött emlékezetében, és legendákat fűzött hozzá — pedig gyűlölte. Nagypám, aki 10 éves volt 1849-ben, elbeszélte, hogy Haynau, amikor sár volt, mindig gólyalábon járt be Kisgécből a csengeri vásárba. De a csengeri vásárran Pongrácz Gézával találkozott és meg akarta az ökreit venni. Akkor Pongrácz Géza azt mondta: „hazaárulónak semmiképpen sem adom”. Szembeköpte, lovára kapott, visszament Újfaluba, onnan gyorsan az Ecsedi-ládba, és így került Garibaldihoz Olaszországba. Majd csak a kiegészítés után jöhetett haza a családjához. Haynauról nagyon sok mindent tudott ennek a tájnak az embere. Mindegy, hogy melyik faluban érdeklődött az ember, rémséges történeteket mondtak. De hisz együtt hallottuk Nagygécben azt az embert, aki az elbontott, a Haynau által épített kastélyból egy bizonyos kardot is előhozott, amelyik kardról a néphagyomány azt tartja, hogy személyesen azzal gyilkolta le a neki nem tetsző embereket.

És az is érdekesség, hogy Magyarországon a II. világháború után, a földosztás-kor derült ki, hogy változatlanul a Haynau-család nevén van a nagygéci, ill. a kisgéci birtok.

Úgy annyira, hogy a legutóbbi nagybirtok-összeírás alkalmával ott vannak az ő leszármazottjai, mint adófizetői Magyarországnak, mert ez a birtok csak bérbeadva volt. Ez a bérbeadott birtok kiterjedt egészen Nagyszekeresig. Hozzá tartozott Sima, Rozsály, egy sereg olyan település, amelyiken szabadon garázdálkodhatott, élt. És ez az élmény is megint csak Jókaihoz vezet, mert hisz az Új földesúrbán Jókai Haynaut választotta regénye főhőseinek az alakjai közé. Ő is sokat hallott róla, de legtöbbet hallhatott a szatmári gazdálkodásról és egyébről Domahidi Ferenctől, aki a segesvári csatában még látta Petőfi Sándort. Aztán amikor ő visszatért a szabadságharc után, akkor őt „bellebbezték”, tehát nem engedték a fővárosban szerepelni, „bellebbezték” saját angyalosi udvarházába, az édesapjához, és ott ellenőrizte a rendőrség. Haynauról őtöle tudott legtöbbet Jókai, mert Domahidi Ferenc aztán országgyűlési képviselő és Jókai barátja lett.

Érdekes ez a kifejezés, ma már kevesen ismerik: „bellebbezték”.

Akkor így nevezték az ún. rendőrségi ellenőrzést. Nem lehetett nagyobb városban megjelennie, főleg nem lehetett a fővárosban tartózkodnia. Jókai is járt azon

a tájon. Domahidi Ferencsel kiment Angyalosba, majd onnan szekérral vitték az Ecsedi-láp mellett Nagykárolyba. Akkor járt az Ecsedi-lápon, mely aztán a „Lőcsei fehér asszonyban” lesz élmény, mert ahogy visszatért szatmári útról, azonnal megírta a látogatást az Ecsedi-lápra. Sőt beszéljünk Csengeréről. Egy olyan csengeri anekdotát jegyzett le — nyilván Domahidiéknál hallhatta — a csengeri kakasról, amelyiket szintén azonnal közreadott az Üstökösben. Arról szól, hogy a csengeri templom tetején régen kereszt volt, egy kőkereszt. Hiszen még a reformáció előtti időből származik a gótikus templom. Amikor protestáns lett az egész tájék és közte Csenger város, a kőkereszt maradt a templom tetején, de abba befűrtak, és egy ércakaszt helyeztek reá, hogy szimbolikusan jelezze a protestantizmus diadalát. Esterházy püspök a 18. században végigjárta az egyházakat, megnézte, hogy melyiket lehetne visszaszerezni a római katolikus vallásnak. Csengerben megcenzúrált, megvizsgáztatta az ottani református lelkészeket, amihez — úgy látszik — abban az időben megfelelő lehetősége volt Mária-Terézia alatt, és akkor ezt a kérdést tette fel a csengerieknek: „Mondja már, Hadadi kurátor uram, miért van a keresztben a kakas?” Kurátor uram így válaszolt: „Azért méltóságos uram, mert a kereszt elbírná a kakast, de a kakas nem bírja el a keresztet.”

Ha jól meggondolom, azt hiszem, hétszáznál több a megjelent publikációid száma. És mennyi-mennyi minden van még kéziratban! Most, hogy elkényszerültetek Budáról, a várbeli lakásokból, amelyet felújítanak, ide a XIII. kerületbe, itt ládáiban van a kéziratok tömege. Nem is tudom, hogy hozzáférése egyáltalán, vagy hogy tudod ezt elviselni? Bizony, jó néhány vaskos tanulmánykötet kitelne mindabból, ami foglalkoztatott és amit gyűjtöttél. Áldás van rajtad, kedves Molnár József, olyan szépen beszélsz. Bizony, legszívesebben melletted üldögélne az ember.

Ládákban vannak azok az anyagok, amelyeket 60 esztendő alatt gyűjtöttem, és ebből a legtöbb, a legfrissebb, amit éppen nem ládázunk be, amit magammal hoztam, ez a Csenger történetére vonatkozó anyag. El is jött az ideje, hogy ezt most már meg kellene fogalmazni, össze kellene állítani, ha Isten éltet, akkor még tovább folytatom.

Úgy látszik, hogy minden út, még a szellemi út is hazavisz.

Hazavisz, mert ott van az igazi otthon. Ott nyugosznak az ősök a temetőben, ott van még két öcsém, bátyámnak a családja, gyermekei és az egész utca, sőt atyafiság, rokonság, az egész község.

Ígérem, hogy ezentúl gyakrabban találkozunk. Kívánom, hogy szép és igaz munkához legyen erőd, egészséged.

Nagyon köszönöm, kedves barátom, ezt a megtisztelő látogatást és a soha nem képzelt rádióriportot.

(Elhangzott a Kossuth rádióban 1985. július 15-én.)